

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2257>

 Doç. Dr. Filiz Tufan EMİNİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale / TÜRKİYE

 Hasine GÜRSOY

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale / TÜRKİYE

Citation: Emimi, F. T. & Gürsoy, H. (2021). Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarında beyin göçü olgusu. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(65), 38-46.

TÜRKİYE’DE BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA BEYİN GÖÇÜ OLGUSU

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle beyin göçünün sebep ve sonuçlarına yer verilmiş ve beyin göçünün Türkiye’yi nasıl etkilediği anlatılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’den nitelikli insanların hangi sebeplerden dolayı göç ettiği ortaya konmuştur. Çalışmanın analiz kısmında ise Türkiye’deki beş yıllık kalkınma planları incelenip beyin göçünün yer alıp almadığına dair bir inceleme yapılmıştır. Dolayısıyla çalışma, Türkiye’de nitelikli insan gücünün yurt dışına gitmemesinde planlı dönemlerdeki politikaların yararlı olup olmadığı konusuna eğilmektedir. Beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde, bazı planlarda beyin göçüne yer verilmediği veya konunun genel olarak göç kavramı içerisinde ele alındığı, bazı planlarda ise beyin göçünü engellemek için alınacak önlemlerin yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Beyin Göçü, Kalkınma Planı, Türkiye.

BRAIN DRAIN IN TURKEY’S FIVE YEAR DEVELOPMENT PLANS

ABSTRACT

This study was primarily given to explain how the Turkey of the causes and consequences of the brain drain and brain drain effects. In this context, it has been demonstrated the reasons for the migration of qualified people from Turkey. In the analysis part of the study, five-year development plans in Turkey were examined. This review is about whether there is a brain drain. Therefore, the study is about whether policies in development plans are effective for qualified manpower to go abroad. When the five-year development plans are examined, it is seen that some plans do not include brain drain or are generally considered within the concept of migration, and some plans include measures to prevent brain drain.

Keywords: Migration, Brain Drain, Development Plan, Turkey.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanlar gerek sosyal nedenlerden gerek ekonomik nedenlerden gerekse savaşlardan ve salgın hastalıklardan dolayı sürekli buldukları yerlerden başka yerlere göç etmişlerdir. Önceleri kitlesel olarak gerçekleşen göçler, zaman zaman yerini bireysel göçlere bırakmıştır. Bireysel göçlerin en önemlilerden biri beyin göçüdür. Beyin göçü, bireyin bulunduğu ülkede veya yerleşim alanında kendini gerçekleştirebilecek ortamı sağlayamadığı veya ona bir ortam sağlanmadığı için olanakları daha yüksek ülkelere veya yerlere göç etmesi olarak tanımlanabilir. Beyin göçü genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmesini tamamlamış ülkelere doğru gerçekleşmektedir.

Ülkeler beyin göçünü engellemek için birtakım politikalar izlemelidir. Bilimsel ve teknolojik anlamda kalkınma ancak nitelikli insan gücünü ülkeye çekmekle ve var olan nitelikli insanların çıkışlarını engellemekle olur. Türkiye’deki beyin göçünü engelleyici politikalar incelendiğinde, bu politikaların etkilerinin kapsamlı olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de izlenen beyin göçü ile ilgili politikaları daha iyi anlamak için beş yıllık kalkınma planlarına bakmak gerekmektedir. Göçün, özellikle de beyin göçünün Türkiye’nin birçok bölgesine yayıldığı görülmektedir. İşsizlik, iç göçler, politik dengesizlik, kişi başına düşen milli gelirin azalması, teknolojik gelişmelerin yetersizliği gibi durumlar da beyin göçünün hızının artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, göç ve beyin göçü kavramlarına değinildikten sonra beyin göçü ile ilgili detaylı bilgi verilmiş

ve kalkınma planlarında beyin göçü olgusunun ne şekilde yer aldığı ve işlenişi ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.

2. GÖÇ VE BEYİN GÖÇÜ KAVRAMLARI

İnsanların sosyal, siyasal, ekonomik, dini veya başka sebepler nedeniyle hayatlarının geri kalan dönemini ya da bir kısmını geçirmek için yaşadıkları yerleşim alanlarını değiştirmelerine göç denir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:38). Diğer bir tanıma göre ise göç çeşitli sebeplerden dolayı insanların bireysel ya da toplu bir şekilde geçici ya da sürekli olarak buldukları yerlerden başka yerlere gitmeleridir (Ekici ve Tuncel, 2015: 9-10).

Bir ülke sınırları içerisinde ortaya çıkmış herhangi bir durum nedeniyle insanların yer değiştirmesi iç göç şeklinde adlandırılmaktadır. Yerleşim yerleri arasında gerçekleşebilecek iç göç, kısa süreli olabileceği gibi daha uzun süreli olup kalıcılık da kazanabilir. İç göç kendi içinde dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; mevsimlik göçler, zorunlu ve gönüllü göçler, sürekli- geçici göçler, emek göçleridir. Dış göç ise ülke dışına belli sebeplerden dolayı gerçekleştirilen göçlerdir. Dış göçler sürekli ya da geçici olabilmekle birlikte bu göç türünün yaşanmasında en büyük nedenlerin siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel etkenler olduğu ifade edilmektedir (Günay vd., 2017: 38).

Eğitilmiş insanların kendi ülkesinden farklı bir ülkede çalışmasını/bulunmasını ifade eden beyin göçü (Özdemir, 2009: 3), yurt içinde ya da yurt dışında eğitimlerini tamamlamış ve alanlarında uzmanlaşmış insanların, daha iyi çalışma koşullarına, ekonomik olarak daha yüksek gelir seviyesine sahip olmak amacıyla diğer ülkelere (Çavuşoğlu, 2006: 6) veya ülke içinde bir şehirden diğerine göç etmeleri anlamına gelmektedir. Bu konuya dair sınıflandırma Tablo 1’de daha net bir şekilde ortaya konmuştur.

Tablo 1. Beyin Göçünün Sınıflandırılması

Coğrafi Yer Değiştirerek (Genellikle Kök Şehir/Ülkede Kalınmaz)		Coğrafi Yer Değiştirmeden (Kök Şehir/Ülkede Kalır)	
İÇ BEYİN GÖÇÜ	DIŞ BEYİN GÖÇÜ	GİZLİ BEYİN GÖÇÜ	SANAL BEYİN GÖÇÜ
- Ülke içinde yer ve/veya kurum değiştirme - Kamudan özel sektöre geçiş - Ülke açısından fazla zararı yok	- Yetişilen kök ülkeden başka ülkeye akış - Yetişilen ülkeye maddi zararı ve değer kaybı çok fazla - Transfer ücreti yok - Zaman ve kıt kaynak israfı - Bedelsiz ihracat	- Kendi ülkesinde yabancı işyerinde çalışma - Dış beyin göçünün yaklaşık 2.5 katı büyüklükte - Düşük ücret ve sosyal hak alırlar	- Kendi ülkesinde yabancılara bilgisayar/internet vasıtasıyla beynini kiraya verme - Sosyal, siyasal ve vatandaşlık hakları verilmez

Kaynak: Kaya, 2009: 15.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi beyin göçü iki ayrı kategoride incelenebilir. Bunlardan coğrafi yer değiştirilerek yapılan beyin göçü, iç ve dış beyin göçü olarak ikiye ayrılabilir. Ülke içindeki beyin göçüne iç ve ülke dışına olan beyin göçüne ise dış beyin göçü adı verilir. Yurt dışından gelişmiş bir ülkenin, göç veren (kök) ülkeden nitelikli beyinlere internet vasıtasıyla, yaşadığı ülkede iş vermesine sanal beyin göçü ve gelişmiş bir ülkenin, göç veren ülkede nitelikli beyinleri gelişmiş ülkeye götürmeden kendi ülkesinde çalıştırmasına ise gizli beyin göçü denir (Kaya, 2009: 15).

Türkiye’de beyin göçü, 1960’lı yıllarda başlamıştır ve çoğunlukla doktorlar, mühendisler ve çeşitli bilim adamları arasında yaygınlık kazanmıştır. Türkiye’de iç beyin göçü çoğunlukla devlet kurumlarından, özel sektör kurumlarına doğru olmaktadır. İç beyin göçünün ülke adına çok fazla zararı yoktur. Dış beyin göçünün, iç beyin göçüne nazaran ülkeye zararı büyüktür çünkü iyi yetişmiş, yetenekli insanlar gelişmiş ülkelere göç etmektedir (Korkmaz, 2017: 954).

1990’dan bu yana Asya ülkelerinden ABD, Kanada, Avustralya ve İngiltere’ye bir beyin göçü dalgası görülmektedir. ABD, sahip olduğu kaliteli üniversiteler, gelişmiş araştırma merkezleri ve tüm bunlara ek olarak sağladığı ekonomik ve kültürel imkânlarla en büyük cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. ABD’deki yabancı nüfusun büyük oranda mesleki eğitime sahip kişilerden oluşması tesadüfî değildir. Özellikle Bilgi Teknolojileri (BT) konusunda eğitilmiş kişiler; Hindistan, Çin, Rusya ve hatta bazı Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinden ABD’ye göç etmektedirler. ABD, beyin göçünü cezbeden tek ülke değildir. Başta Kanada olmak üzere, diğer gelişmiş ülkeler de yabancı öğrencileri, araştırmacıları ve bilim adamlarını cezbetmektedir. Bunun en tipik örnekleri Fransa ve

Almanya'dır. Her iki ülkeye de yabancı öğrenciler, araştırmacılar ve BT işçileri göç etmektedir (Özdemir, 2009: 4; Çengel, 2009: 9).

3. BEYİN GÖÇÜNÜN NEDEN ve SONUÇLARI

Beyin göçünün nedenleri, “itici-çekici nedenler”, “merkez-çevre ülkeler” ve “arz-talep dengesizliği” başlıkları altında toplanabilir. İtici-çekici nedenlere göre; göç veren yerin şartları itici, göç alan yerin şartları ise çekici nedenlerdir. Merkez-çevre ülkeler başlığına göre beyin göçü, dünya düzenindeki ölçsüz ekonomik dağılımın bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre ülkeler arası mevcut dengesizlik, az gelişmiş ve büyümekte olan ülkelerden gelişmesini tamamlamış ülkelere doğru beyin göçünü gerekli kılmaktadır. Arz-talep dengesizliği başlığına göre ise beyin göçü, yabancı ülkelerde eğitimini tamamlamış kişilerin, kendi ülkelerinin kaynaklarının yeterli uzmanlaşma düzeyine erişememesi nedeniyle göç etmesi düşüncesine dayanmaktadır (Çavuşoğlu, 2006: 6).

Tablo 2. Beyin Göçünün Nedenleri

İtici faktörler	Çekici faktörler
<ul style="list-style-type: none"> “- İşsizlik, - Gelişimin düşük/kötü olması, - Düşük ücret/maaş, - Ücret sistemindeki dengesizlikler/adaletsizlikler, - Patron/yöneticilerin yetersizliği, - Fazla eğitilmiş işgücü üretimi ve bunların az kullanımı, - Araştırma ve olanaklarının azlığı, - Atama ve yükseltmelerde kayırma, siyaset, sadakatın ön plana alınması, - Yükselme fırsatı azlığı, - Kötü çalışma koşulları, - Bilimsel gelenek ve kültür eksikliği, - Kurumsallaşamama, - Entellektüel gelişememe, - Daha iyi şehir yaşantısı özlemi, - Daha fazla nitelik kazanma ve tanınma özlemi, - Daha iyi kariyer beklentisi, - Yeterli çalışma şartları yoksunluğu. - Gençlere fırsat verilmemesi/tanınmaması” 	<ul style="list-style-type: none"> “- Daha iyi ekonomik durum, - Yüksek maaş/ücret, - Daha iyi yaşam şekli, - Daha iyi tıbbi olanaklar, - Daha iyi araştırma olanakları, - Modern eğitim sistemi ve daha iyi nitelik kazanma olanakları, -Yabancı eğitim prestiji, - Entelektüel bağımsızlık, - Daha iyi çalışma/iş koşulları - Politik istikrar, - Bilimsel ve kültürel gelenek zenginliği bulunuşu, - Şehir merkezlerinin cazibesi, - Deneyimli/destek personelinin bulunuşu, - Hayatta sık şans yakalama fırsatının bulunuşu, - Önemli araştırma fonunun/kaynaklarının bulunuşu”

Kaynak: Kaya, 2009: 22

Tablo 2’de beyin göçüne neden olan itici ve çekici faktörler ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Genel olarak bakıldığında beyin göçünün sebepleri, düşük gelir politikası, ekonomik dengesizlik, vergilerin yüksek olması ve gelecek kaygısı, etnik köken farklılığı, siyasal dengesizlik oluşumu, siyasetin iş hayatına girmesi ve kayırmacı bir politikanın uygulanması, bilim ve teknolojiye önem verilmemesi, Ar-Ge’ye değer verilmemesi, fikir üretiminin ve icadın maddi olarak desteklenmemesi, teşviklerin yetersizliği şeklinde sayılabilir (Sağbaş, 2009: 41). Beyin göçü olgusuna daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise göçü sadece daha iyi bir eğitim, ekonomik ve kültürel imkânlarla açıklamanın yeterli olmadığı görülmekte, iç çatışma, savaş, dini ve siyasi baskı, etnik ayrımcılık vb. nedenlerden dolayı da ülkelerini terk eden kişiler olduğu görülmektedir (Özdemir, 2009: 6).

Beyin göçü olgusunu yaşayan ülkelerde göç sonrasında yaşanan ekonomik, bilimsel alanlarda olumlu ya da olumsuz etkileri ortaya koymak net bir şekilde mümkün olmasa da yapılan araştırmalarda beyin göçünün genel olarak beyin göçü alan ülke lehine olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi, göç ile nitelikli kişilerin ülkeye gelmesi ve göç edenleri eğitmek, yetiştirmek gibi bir mali yükümlülükle karşılaşmamalarıdır (Sağbaş, 2009: 50). Oysa beyin göçü az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en hayati sorunudur. Söz konusu ülkelerin kıt kaynaklarına rağmen yetiştirdiği en değerli kaynağı olan “insan sermayesinin” başka ülkelere akıp gitmesi karşısında, beyin göçünün kime ve nasıl yaradığından hareketle, insan sermayesine de sahip çıkmayan iktidarların gelişmiş ülkeler hesabına çalıştıkları söylenebilir (Özdemir, 2009: 3). Daha açık bir ifadeyle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler az sayıda ve kısıtlı kaynaklarla yetiştirdikleri nitelikli insanların gelişmekte olan ülkelere göç etmesinden olumsuz etkilenmektedirler. Nitelikli insanların göç etmesi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke statüsüne gelmesini de olumsuz yönde etkilemektedir. Beyin göçünün getirilerinin bilincinde olan gelişmiş ülkelerin, beyin göçünü çekmek için birçok düzenleme ve teşvik yaptığı bilinmektedir. Gelişmiş ülkeler, beyin göçü ile bilimde, sanayide, ekonomide ilerlerken beyin göçü

yapan kişi de alanında uzmanlaşma ve saygınlık kazanmanın olanaklarını bulmuş olmaktadır (Korkmaz, 2017: 956-957).

4. TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜ

Türkiye'de beyin göçünün tarihi, yurtdışına öğrenci gönderme politikası ile Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde, Tanzimat'ın ilanından sonra 1840 yılında Tophane, Harbiye ve Mühendishane'den seçilen 17 başarılı öğrenci Paris'e gönderilmiş, bu öğrencilerin Devlet-i Aliye için fayda sağlayacakları vurgulanarak onlar için hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Tanzimat sonuna kadar Paris, Londra, Viyana ve Berlin gibi modern ve gelişmiş şehirlere gönderilen öğrenci sayısı 200'e yaklaşmıştır (Yılmaz, 2019: 228).

Yaygın olarak beyin göçü, ilk defa 1960'larda, doktor ve mühendislerin yurtdışına, özellikle Avrupa'ya göç etmeleriyle görülmüştür. Son yıllarda ise dikkatler genç üniversite mezunlarına yönelmiştir. Yurtdışında lisansüstü eğitim gören birçok genç çeşitli sebeplerle ülkeye geri dönmeyi düşünmemektedir. Türkiye'de gözlenen ekonomik krizlerin bunda etkili olmasının yanı sıra, önemli bir problem de yurtdışında, devlet bursu ile eğitim gören üniversite araştırma görevlilerinin, geri dönüp Türkiye'deki akademik sıraları doldurmaları beklenirken, geri dönmemeleridir (Tansel ve Güngör, 2009: 30).

Tablo 3. Türkiye'de Beyin Göçünün Tarihi

Tarih	Gelişmeler
15. yy	Enderun'da Hristiyan yurttaşların yetenekli çocukları devşirilerek devlet hizmetinde Osmanlıda yer buldu.
1929	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 1987 yılına kadar yurt dışına kendi ve kurumlar adına devlet burslu eğitim için öğrenci gönderdi.
1939-1945	II. Dünya Savaşı nedeniyle Alman Nazilerden kaçan Alman ve Avusturyalı Yahudi bilim adamları İstanbul ve Ankara Üniversitelerini geliştirdi. Ancak bazı yerli hocalar Alman mülteci hocalarla ilişki kurmadığı gibi onlara cephe aldı. Mülteci hocalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra dönünce üniversiteler yerli hocaların eline geçti. Üstün nitelikli hocalar bezdirildi, kabuklarına çektilerdi ya da ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı.
1960	Vasıfsız işgücü göndererek nitelikli işgücü dönme politikası uygulandı. Avrupa'ya emek göçü işçileri hep döviz kaynağı gibi görüldü ve unutuldu. Bunların 2. ve 3. kuşak çocukları ancak nitelikli eğitim alma şansına sahip olabildi.
1968	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), yurt dışına öğrenci göndermeye başladı.
1980-1981	Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve çok sayıda yeni üniversite kuruldu. Öğretim üyesi açığı arttı. Birçok öğretim üyesi üniversiteden uzaklaştırıldı, yurt dışına gitti ya da kendi işini kurdu.
1987	2547 sayılı YÖK Kanunu'nun 33. maddesi değiştirilerek YÖK aracılığıyla yurt dışına öğretim üyesi yetiştirilmesi amacıyla öğrenci gönderildi.
2000	Ekim 2000 tarihi itibarıyla 1416 Sayılı Kanun'la MEB aracılığıyla 1472 öğrenci gönderilmiş, 155'i dönmemiş (%8.3); 2547 Sayılı Kanun'la YÖK aracılığıyla 3559 öğrenci gönderilmiş, 426'sı (%11.2) geri dönmemiştir. TÜBİTAK aracılığıyla giden 835 öğrencinin 176'sı (%21) geri dönmemiştir. Türk Eğitim Vakfı (TEV), 1969-2008 döneminde 1144 öğrenci göndermiştir. Özel amaçlı gidenlerin sayısı 19450'dir.

Kaynak: Kaya, 2009: 18

Son birkaç yıldır Türkiye açısından beyin göçünün durumuna bakıldığında, nitelikli ve iyi eğitim gören gençlerin ülkeyi terk ederek yurt dışına göç etme potansiyelleri hızlanmış, bilhassa yeni mezunlar arasında görülen işsizlik oranlarındaki artış veya mevcut işlerdeki özlük haklarının düşük olması, başka ülkelere doğru beyin göçü akışını tetiklemiştir. Yurt içindeki olumsuz istihdam koşullarına ek olarak yurtdışında hükümet ya da vakıflar tarafından sağlanan bursların yanı sıra, TÜBİTAK ve YÖK gibi ulusal bilim kurumları kanalıyla sağlanan burslar da yurtdışına göç eden öğrencilerin/mezunların sayısında ciddi bir ivme yaratmış, özellikle 2000'li yıllarda itibaren yurtdışında eğitim görme ve kariyer yapmaya yönelik talepler artmıştır (Yılmaz, 2019: 221).

Türkiye'nin nitelikli insanlarını beyin göçü nedeniyle kaybetmesinin sebepleri diğer az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sebeplerine benzemektedir. Bilim insanlarının Türkiye'nin akademik ve bilimsel çalışmaları konusunda karamsar düşünceleri, bu kişileri beyin göçüne teşvik etmektedir. Eğitim kurumlarında, eğitim kalitesinin düşürülmüş olması yetişmekte olan öğrenci ve öğretmenlerin yurtdışında eğitim almak için göçe olumlu bakmalarına neden olmaktadır. Yurtdışına eğitim ve öğretim için gönderilen vatandaşların takibi ve yönlendirilmesi iyi yapılamadığı için gönderilen vatandaşlardan etkin bir şekilde yararlanmak mümkün olmamış ve hatta ülkeye dönme ihtimalleri azalmıştır (Kurtuluş, 1992: 219-220).

Türkiye'nin, "iyi yetişmiş insan unsuru, kurumsal altyapı, modern bilime dayalı bilgi üretimi ve bu bilgileri yüksek teknolojiye tevdi edip, ekonomik faydaya çevirebilen bir bilimsel kapasiteye" gereksinimi vardır. Bu nedenle de ilköğretim seferberliğinden üniversite sayısının artırılmasına kadar birçok atılımdan önce bilimsel araştırmaları yapabilecek uzman kadroların yetiştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca her sahada "üstün beyinli" araştırmacı bilim adamları yetiştirerek, bilimsel çalışma yapabilecekleri enstitüler açılmalı ve böylece üniversite eğitimi güçlendirilmelidir. Bu metotla bilim adamları, hem araştırma yaparak ülkenin problemlerine teoride çözüm üretecek hem bu çözümlerin pratikte teknoloji olarak uygulanmasını temin edecek hem de her sahada meslek adamlarının üniversitelerde kaliteli bir seviyede yetişmesini sağlayacaktır (Gündoğdu, 2009: 2).

5. KALKINMA PLANLARINDA BEYİN GÖÇÜ

I. Beş Yıllık Kalkınma Planında (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1963), beyin göçü konusuna insan gücü ile ilgili tedbirler kısmında yer verilmiştir. Beyin göçünün varlığı kabul edilmiş ve tedbirlerin alınması gerekliliğinden söz edilmiştir. Ama bu dönemde somut olarak bir çalışma yapılmamıştır. Beyin göçü konusunda şunlar söylenmiştir;

"İstihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracıdır. Ancak, Türkiye işgücü fazlalığı olan fakat niteliği yüksek işgücü konusunda kıtlık çeken bir ülkedir. İşgücü ihracının niteliği yüksek işgücü halinde olması bu kıtlığı arttırabilir. Bu sakıncanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır."

II. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1968) da I. Beş Yıllık Kalkınma Planı gibi beyin göçünün varlığı olduğunu kabul edilmiş ve dışarıya beyin göçünü engellemek için önlemlerin alınmasına vurgu yapılmıştır. Planda beyin göçü hakkında şöyle denilmektedir:

"Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu vasıflı insan gücünün yurt dışına çalışmaya gitmesinin önlenmesi ve gidenlerin dönmeleri için yurt içinde çalışmalarını çekici kılacak bir politika güdülecektir."

III. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1973), yurt dışına nitelikli insanların göç etmesine kapsamlı bir şekilde yer verilmiş ve uygulanacak politikalara değinilmiştir. İlk defa bu plan döneminde beyin göçü ve nitelikli vatandaşların yurt dışına göçünü azaltmak için tedbir alınmıştır. Planda beyin göçü hakkında şöyle denilmektedir:

"Öteden beri süregelen beyin göçü, insan gücü açıklarının büyümesinde etkisini sürdürmektedir. Yapılan bir tespite göre 1970 yılına kadar mimarların yüzde 7'si, makina mühendislerinin yüzde 5,3'ü, mütehassıs doktorların yüzde 8,2'si ve pratisyen doktorların yüzde 21,4'ü çalışmak için yurt dışına gitmişlerdir. Aynı şekilde yetişkin işçilerin (sanatkarların) yurt dışına gidişinin hızlanması, ekonominin bu tür insan gücü açıklarının büyümesine yol açmaktadır. 1965-1970 döneminde 88 bin sanatkarın yurt dışına çıkması, bu daldaki ihtiyaçları yüzde 26 oranında artırmıştır."

"Yetersiz ve dengesiz çalıştırma, ücret, sosyal statü, bilim ve teknoloji politika uygulamalarının olumsuz etkisi sonucu, yüksek masrafla yetiştirilen insan gücü, yurt dışında çalışma olanakları aramakta ve beyin göçü sorunu giderek önem kazanmaktadır. Yillardır süren bu göç sonunda, bugünkü nitelikli insan gücü mevcudunun yaklaşık olarak onda birinin yurt dışında bulunduğu tahmin edilmektedir."

"Yüksek nitelikli eleman göçü sorunu ekonomik olduğu kadar sosyal nedenlere de dayanmaktadır. Birleşmiş Milletler'den alınan bilgilere göre çeşitli nedenlerle gelişmiş ülkelere her yıl ortalama 375 bin Türk bilim adamı ve yüksek nitelikli eleman göç etmektedir. Göç edenlerin %51,5'i tıp, %40'ı mühendislik, %5,5'i tabii bilimler, %3,0'ü sosyal bilimler alanlarındadır."

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1979), yurt dışına çıkan beyin göçü ve nitelikli insan göçünün ekonomide yaptığı negatif etkiler göz önüne serilmektedir. Ayrıca daha önce belirlenen önlemlerin uygulanmasının gerekliliği vurgulanmış ve ülke içindeki nitelikli insanların yeterince kullanılmadığı belirtilmiştir. Beyin göçü ile ilgili olarak bu planda da somut bir çözüm ortaya konulamadığı gözlenmektedir. Konu ile ilgili olarak bu planda şöyle denilmektedir:

"Ücret farklılığı, mesleki doyumsuzluk gibi nedenlerle beyin göçüne konu olan doktor sayısında azalma, buna karşılık mimar ve mühendis sayısında artış izlenmektedir. Ayrıca, beyin göçü"

olgusunun Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin yanısıra, Orta-Doğu ülkelerine de kaydıği izlenmektedir. Yüksek nitelikli insan gücünün yanısıra son yıllarda zaten yetersiz olan orta nitelikli teknik insan gücünün de beyin göçü konusu olması, insan gücü kaynağının yurt içinde kullanımı açısından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır.”

V. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1985), beyin göçüne hiç değinilmemiştir.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1990), beyin göçüne tamamıyla yer verilmemiştir. Yurt dışına beyin göçü yapmış olan öğrencilerin izlenmesini sağlamak için tedbirler alınması öngörülmüş ve ülkeye aidiyetlerini güçlendirici politikalar izlenmesi gerekliliği bildirilmiştir. Eğitime ve üniversite reformlarına yer verip yurt dışına açılmaların azaltılması hedeflenmiştir.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planının (DPT, 1996) birçok başlığında beyin göçüne yer verilmiş olup uygulanacak tedbirlere değinilmiştir. Akademisyenlerin yurt dışına gitmeleri teşvik edilmek istenmiş ve çoğunlukla eğitim alanında yeniliklere gidilip vatandaşları ülkeye bağlama çabalarına girilmiştir. AR-GE çalışmaları ile bilim ve teknolojinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda projeler, teşvikler ve destekler çoğaltılmıştır. TÜBİTAK işbirliği ile projeler oluşturulmuştur.

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 2001), beyin göçüne çok fazla yer verilmemiştir. Küreselleşme ve ekonomik kriz nedeniyle Türkiye’den yurt dışına olan beyin göçünün önemli derecede arttığı belirtilmiştir. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları başlığı adı altında genel olarak göç etmiş vatandaşların sorunlarının çözümü için önerilere yer verilmiştir. Planda beyin göçüyle ilgili sadece *“Beyin göçünü önlemek amacıyla nitelikli işgücünün yurt içinde istihdamını sağlayıcı tedbirler alınacaktır.”* ifadesi yer almaktadır.

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 2007), AR-GE çalışmalarına destek verileceği ifade edilmiştir. Yurt dışına beyin göçünün önüne geçilmek istenmiş ve beyin göçü ile yurt dışına çıkan bilim insanlarının ülkeye dönmeleri için gerekli ortamın hazırlanmasının gerekliliği belirtilmiştir. Beyin göçü vermemek için önlemler alınırken diğer ülkelerden beyin göçü almak üzere gerekli ortamın sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda kalkınma planında şöyle denilmektedir:

“Araştırmacı insan gücü nitelik ve nicelik yönünden geliştirilecek ve özel sektörde araştırmacı istihdamı teşvik edilecektir. Yurtdışındaki Türk araştırmacıların, öncelikli alanlar başta olmak üzere, yurt içinde istihdam edilmesi için gerekli imkanlar sağlanacaktır. Ayrıca, ihtiyaç duyulan alanlarda yabancı araştırmacıların Türkiye’de istihdam edilmeleri desteklenecektir.”

X. Beş Yıllık Kalkınma Planında (Kalkınma Bakanlığı [KB], 2013), aşağıdaki ifade ile Türkiye’ye beyin göçünün teşvik edilmesi üzerinde durulmuştur:

“Dünya genelinde nitelikli işgücüne olan talebin artması ve işgücünün daha serbest hareket edebilmesi ülkemiz için çeşitli fırsatlar sunmaktadır. İhtiyaç duyulan alanlarda başta bölge ülkelerinden olmak üzere ülkemize beyin göçünün teşvik edilmesi, nitelikli insan gücü kaynağımızı artırarak büyüme potansiyelimize olumlu katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan ülkemizin eğitim ve sağlık alanlarında çekim merkezi haline gelmesi uluslararası hareketlilikten azami ölçüde faydalanmasına imkân verebilecektir.”

TÜBİTAK desteği ile olan “Nitelikli İnsan Gücü için Çekim Merkezi Programı”na yer verilmiştir. Bu programın amacı başta yurtdışında bulunan nitelikli insan gücü ile Türkiye’ye gelmesi beklenen nitelikli insan gücüne gerekli ortamı hazırlamaktır. Planda program ile ilgili aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir;

“Ülkeler sahip olduğu nitelikli insan gücünün yanı sıra uluslararası alanda temayüz etmiş nitelikli insan gücünden de istifade ederek kalkınma süreçlerini daha da rekabetçi bir yapıya kavuşturabilmektedir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye yüksek nitelikli beyin göçünden yeterince faydalanmamaktadır.”

“Bu programla, küresel düzeyde bilgiye dayalı rekabet gücünün artırılmasına yönelik olarak başta yurtdışındaki vatandaşlarımız olmak üzere yerli ve yabancı nitelikli insan gücü için üniversite, sanayi, kamu ve araştırma merkezleri arasındaki iş birliğini geliştirip uygun ortam ve koşullar sağlanarak ülkemizin cazibe merkezi haline getirilmesi amaçlanmaktadır.”

“Programın hedef kitlesi başta yurtdışında yaşayan, Türkiye’ye ivme kazandırabilecek vatandaşlarımız olmak üzere ülkemizi ihtiyaç duyulan alanlarda ileriye taşıyabilecek yüksek nitelikli uluslararası insan gücüdür.”

Programın bileşenleri aşağıdaki gibidir:

“1. Bileşen: Tanıtım, Organizasyon ve Ağ Oluşturma

- Yurtdışından nitelikli insan gücüne ihtiyaç duyulan alanların belirlenmesi
- Türkiye’deki araştırma ortamının tanıtımı için yurtdışı temsilciliklerin kapasitesinin artırılması
- AB çerçeve programlarına katılımın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması
- Türkiye’nin ekonomik, tarihi, kültürel bağlarının güçlü olduğu ülkelerle AB Çerçeve Programlarına benzer programların geliştirilmesi
- Sağlık başta olmak üzere, öncelikli teknoloji alanlarında araştırma merkezleri ve akademik kurumların yurtdışındaki muadilleriyle ortaklık kurması
- Türkiye’deki araştırma merkezlerinin yurtdışındaki araştırmacılara tanıtılması
- Yurtdışındaki lisansüstü eğitilmiş vatandaşlarımızın ülkemizle bağlantılarının canlı tutulması amacıyla bir iletişim ağı oluşturulması
- Yurtdışında Türkiye ile ilgili araştırma merkezleri açılması

2. Bileşen: İş ve Yaşam Ortamının İyileştirilmesi

- Ar-Ge altyapısının, araştırmacı desteklerinin ve girişimcilik ortamının yurtdışından araştırmacılar açısından cazibesinin artırılması
- Yurtdışından gelen insan gücünün araştırma ve üretim altyapısı gelişmiş illere yönlendirilmesi
- Araştırma merkezleri çevresinde konaklama imkânlarının geliştirilmesi
- Yabancı uyruklu araştırmacıların ve ailelerinin oturma iznine ve çalışmalarına ilişkin süreçlerin kolaylaştırılması ve iyileştirilmesi
- Yurtdışından araştırmacıların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçişinin kolaylaştırılması

3. Bileşen: Destekleme Mekanizmaları Geliştirilmesi

- Sözleşmeli yabancı araştırmacıların kamu üniversiteleri, kamu araştırma merkezleri, vakıf üniversiteleri ve özel sektör araştırma merkezlerinde çalışabilmesiyle ilgili mevzuatta iyileştirmeler yapılması
- Araştırma projelerinde sözleşmeli yabancı uzman çalıştırılabilmesinin sağlanması • Bilim ve araştırma insanlarının ülkemize araştırma, ders verme ve konferans amaçlı ziyaretlerinin desteklenmesi
- Yurtdışında başarı sağlamış vatandaşlarımızın araştırma, eğitim, konferans gibi amaçlarla ülkemizi ziyaretlerinin desteklenmesi
- Yurtdışındaki üniversite öğrencileri ile bilim, sanat ve kültür alanlarında öne çıkan yüksek nitelikli insan gücü için değişim, hareketlilik ve staj programlarının geliştirilmesi
- Yurtdışındaki üniversite öğrencisi vatandaşlarımızın ülkemizde staj yapmalarının desteklenmesi
- Yurtdışındaki lisansüstü eğitim yapmış ve yapmakta olan vatandaşlarımızın Türkiye’ye gelmelerini sağlamaya yönelik Ar-Ge desteklerinin yaygınlaştırılması.”

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planında (Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2019), dış göç başlığı altında beyin göçünden bahsedilmiştir. Yurt dışına beyin göçü yapmış insanların yaptıkları ekinliklerin gözlemleneceği ve yurt dışında yaşayan vatandaşların ülkeleri ile bağlarının güçlendirileceği ifade edilmiştir. Yine bu planda AR-GE çalışmalarının önemi vurgulanmıştır. Planda beyin göçüyle ilgili aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Ülkemizden yurt dışına doğru yaşanan beyin göçünün nedenleri analiz edilecek ve bu analizler çerçevesinde nitelikli işgücünün ülkemizde kalmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılacaktır.”

“Beyin göçünün engellenmesi ve geri dönüşlerin artırılmasına yönelik araştırmalar yapılacaktır.”

6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Nitelikli insanların göç etme sebepleri, aynı zamanda ülkelerin mevcut durumunu olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı, devletlerin insan faaliyetlerine gereksinim duyduğu her alanda belirli politikalar izlemesi öngörülmekte, bu politikaların kalkınma planlarına da yansması beklenmektedir.

Türkiye’de 1960 yılından itibaren hazırlanan kalkınma planlarına bakıldığında, beyin göçü olgusunun ayrı bir başlık altında düzenlenmediği, bu konuya çoğunluk itibarıyla insan gücü başlığı altında verildiği görülmektedir. Ayrıca birçok kalkınma planında ülkenin daha cazip bir yere dönüştürülmesi için çözüm önerileri sunulduğu görülmekte ancak bir sonuç alınmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca kalkınma planlarında yer alan proje ve maddi destek konularında yeterli olanağın sağlanamadığı, planların AR-GE çalışmaları, buluşların desteklenmesi bağlamında yetersiz kaldığı söylenebilir.

1960’lı yıllarda başlayan beyin göçü olgusuna birinci beş yıllık kalkınma planında yer verilmiştir ancak ülkeye tekrar kazandırma açısından bir çalışmanın yürütüldüğünü söylemek mümkün olmamaktadır. Bu dönemden günümüze kadar gelinen sürede nitelikli insanların yurt dışına beyin göçünün hızla arttığını söylemek mümkündür. İlk olarak doktorların tercih ettiği beyin göçünü doktorlardan sonra mühendisler ve akademisyenler takip etmektedir.

Yurtdışında bulunan nitelikli bilim insanları için ülkede yeterli ortamın olmaması, göç eden kişilerin geri dönmelerini engelleyici bir nitelik taşımaktadır. Türkiye’de yaşanan iç sorunlar, vergilerin fazla olması gerekli alanlarda gerekli istihdamların sağlanamaması, niteliksiz mezun veren üniversiteler, işsizlik, kayırma politikaları, işte yükselmenin fazla yaygın olmaması gittikçe artan düzeyde beyin göçünü de beraberinde getirmektedir. Ayrıca beş yıllık kalkınma planlarında öngörülen projelerin ve politikaların kısa dönemli olması, beyin göçünün önüne geçilememesine neden olmaktadır.

Bu noktada, nitelikli vatandaşların beyin göçü ile kaybedilmemesi için birtakım politikalar yürütülmelidir. Yurtdışına beyin göçü yapmış bilim insanlarının ve eğitim için gitmiş öğrencilerin takibi iyi yapılmalı, yaptıkları bilimsel çalışmalar takip edilmeli, bu kişilerin Türkiye’ye nasıl fayda sağlayacakları tartışılmalı ve Türkiye’ye dönmeleri için cazip ortamlar yaratılmalıdır. Bunun için AR-GE çalışmalarına, teşvik ve ödeneklere daha fazla bütçe ayrılmalıdır. İlaveten, eğitim kuruluşlarında geleneksel ve kitlesel modelden kaçınılmalı, üniversitelerde üretkenliğe ve verimli araştırmalara yönelik eğitim verilmelidir. Yurtdışında okuyan vatandaşların, eğitimleri sonrasında Türkiye’ye geri dönmelerini sağlayacak özendirici önlemler alınması konusunda da geçici ve kısa dönemli politikalar yerine genel anlamda uzun vadeli politikalar izlenmelidir (Kurtulmuş, 1992: 219-220).

KAYNAKÇA

ÇAVUŞOĞLU, H. (2006). Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 12(48), 1-7.

ÇENGEL, Y. (2009). Beyin Gücü ve Beyin Göçü Madalyonun Öbür Yüzü. *Eğitime Bakış*, 5(13), 7-13.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf> (Erişim: 08.10.2020).

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf> (08.10.2020).

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf> (Erişim: 08.10.2020).

- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1979-1983%E2%80%8B.pdf> (Erişim: 08.10.2020).
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1985), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf> (Erişim: 08.10.2020).
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1990), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Alt%C4%B1nc%C4%B1-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1990-1994%E2%80%8B.pdf> (Erişim: 08.10.2020).
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (1996), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>, (Erişim: 08.10.2020).
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf> (Erişim: 08.10.2020).
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT] (2001), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf> (08.10.2020).
- EKİCİ, S. & TUNCEL, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.
- GÜNAY, E., ATILGAN, D. & SERİN, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
- GÜNDOĞDU, A. (2009). Beyin Göçüyle Kaybettiğimiz Bilgi. *Eğitime Bakış*, 5(13), 1-2.
- KAYA, M. (2009). Beyin Göçü/ Entelektüel Sermaye Erozyonu. *Eğitime Bakış*, 5(13), 14-29.
- KALKINMA BAKANLIĞI [KB] (2013). Onuncu Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> (08.10.2020).
- KORKMAZ, A. (2017). Küresel Bir Sorun Olarak Türkiye’de Beyin Göçü. Osman Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç* içinde (s. 953-958). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- KURTULMUŞ, N. (1992). Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Gücü. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (37-38), 205-221.
- ÖZDEMİR, İ. (2009). Beyin Göçünü Yeniden Düşünmek. *Eğitime Bakış*, 5(13), 3-6.
- SAĞBAŞ, S. M. (2009). *Beyin Göçünün Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- STRATEJİ ve BÜTÇE BAŞKANLIĞI [SBB] (2019). On Birinci Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf (Erişim: 08.10.2020).
- TANSEL, A. & GÜNGÖR, N. D. (2009). Türkiye’den Beyin Göçü: Bir Anket Çalışması Üzerine Düşünceler. *Eğitime Bakış*, 5(13), 30-34.
- YILMAZ, E. A. (2019). Uluslararası Beyin Göçü Hareketleri Bağlamında Türkiye’deki Beyin Göçünün Durumu. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (X-II), 220-232.